

Kontrola cenových ujednání ve spotřebitelských smlouvách

Teze habilitační práce

Milan Hulmák

Každý si koupil někdy věc, kterou považoval za zbytečně drahou. Každý byl také někdy nucen zaplatit peněžitou částku, třebaže o této povinnosti při vstupu do závazku nevěděl. Každý čelil neočekávané změně ceny. Obsahem této práce je posouzení, do jaké míry mohou být obdobná ujednání spotřebitelských smluv přezkoumatelná v rámci zkoumání přiměřenosti ujednání podle § 1813 ObčZ.

Podle § 1813 ObčZ se má za to, že zakázána jsou ujednání, která zakládají v rozporu s požadavkem přiměřenosti významnou nerovnováhu práv nebo povinností stran v neprospěch spotřebitele. To neplatí pro ujednání o předmětu plnění nebo ceně, pokud jsou spotřebiteli poskytnuty jasným a srozumitelným způsobem.

Toto ustanovení má svůj původ v čl. 3 odst. 1 a čl. 4 odst. 2 směrnice 93/13/EHS ze dne 5. dubna 1993 o nepřiměřených podmínkách ve spotřebitelských smlouvách (dále jen „směrnice o nepřiměřených ujednáních“). Podle čl. 4 odst. 2 této směrnice posouzení nepřiměřené povahy podmínek se netýká ani definice hlavního předmětu smlouvy, ani přiměřenosti ceny a odměny na straně jedné, ani služeb nebo zboží dodávaných výměnou na straně druhé, pokud jsou tyto podmínky sepsány jasným a srozumitelným jazykem.

V České republice, ale i v řadě dalších států Evropské unie probíhala a probíhá diskuse, do jaké míry se má tato výjimka z přezkumu přiměřenosti uplatnit ve vztahu k různým ujednáním souvisejícím s cenou. Pod vlivem německé judikatury týkající se poplatků za vedení úvěrového účtu probíhala rozsáhlá diskuse ohledně přípustnosti výběru poplatků za správu úvěru v České republice. Jinde (např. Velká Británie) byla zkoumána možnost posouzení přiměřenosti ujednání o poplatcích za přečerpání zůstatku na účtu nebo poplatku za předčasné splacení hypotečního úvěru. V řadě evropských států (např. Polsko, Rakousko, Chorvatsko, Maďarsko, Itálie) ekonomická krize a změny v kurzech vedly až k sociálním problémům v důsledku poskytování úvěrů v cizí měně. Německá judikatura odmítla mimo jiné i poplatky za zpracování smlouvy o úvěru.

Předkládaná práce je o výjimce z přezkumu přiměřenosti uvedené v § 1813 ObčZ (III. kapitola). Za cíl si kladla jednak zjištění jejího obsahu a následně posouzení jejího smyslu, významu, jak se tato výjimka v praxi projevuje. Tomu odpovídá struktura práce. V prvních kapitolách jde o výklad jednotlivých předpokladů pro její použití (kapitoly II a III). Pokud dospějeme k závěru, že se na určité ujednání související s cenou výjimka nepoužije, je nutné zkoumat projevy při přezkumu přiměřenosti, např. zda to znamená, že plnění má být zdarma (kapitola IV). Pokud dospějeme k závěru, že se na určité ujednání související s cenou výjimka použije, je nutné zkoumat, zda to znamená, že je skutečně vyloučen jakýkoliv přezkum (kapitola V).

Závěry jsou formulovány primárně k úpravě v § 1813 ObčZ, jednotný evropský základ této úpravy však nelze přehlédnout. Směrnice o nepřiměřených ujednáních byla přijata za účelem dosažení jednotného trhu a odstranění významných rozdílů při posuzování nepřiměřených ujednání. Z tohoto důvodů je nutné přihlídnout jednak k důvodům přijímání této úpravy, jednak k řešením přijatým na úrovni Evropské unie a aplikační praxi v některých členských zemích.

Výjimka týkající se cenových ujednání se projevuje pouze v rámci zkoumání přiměřenosti ujednání (II. kapitola). V úvodní kapitole jsou proto vysvětleny základní principy, na nichž je zkoumání přiměřenosti podle § 1813 ObčZ založeno. Je proto zřejmé, že nemá smysl se výjimkou zabývat v případě ujednání, která jsou z přezkumu přiměřenosti vyloučena z jiných důvodů, např. nejde o ujednání spotřebitelských smluv, jde o ujednání odpovídající zákonné úpravě. Naopak je zřejmé, že se k cenovým ujednáním přihlíží při zkoumání jiných ujednání. Navíc některá ujednání související s cenou mohou být bez dalšího prohlášena za nepřiměřená [např. § 1814 písm. h), i) ObčZ].

Výjimku je nutné interpretovat z hlediska jejího smyslu a účelu v souvislosti se zkoumáním přiměřenosti. Na jedné straně je nutné sledovat důvody pro legislativní zakotvení kontroly přiměřenosti ujednání ve spotřebitelských smlouvách, na druhé straně důvody, proč se tato výjimka prosadila. Výjimka se dostala do příslušné směrnice teprve později v legislativním procesu, a to zejména s ohledem na reakci německých autorů (§ 8 a 9 AGBG). Svůj význam měly i politické okolnosti. **Jestliže smyslem kontroly přiměřenosti je ochrana spotřebitele před selháním trhu, není nutná tam, kde se prosazuje svobodná vůle jedince a principy tržního prostředí (zjednodušeně řečeno – co a za kolik si spotřebitel koupí).**

Je zajímavé, že uvedenou výjimku neprovedly do svého právního řádu všechny členské státy. V některých státech výjimka sice provedena nebyla, přesto se uplatňuje (Rakousko, Španělsko), ve státech, které ji provedly, má různý obsah, do značné míry ovlivněný diskusemi v Německu. Česká republika danou výjimku provádí v § 1813 ObčZ, aniž by byla zjevná vůle zákonodárce odchýlit se od prováděné úpravy. **Přes odlišné znění, je nutné ji proto vykládat v souladu s úpravou v příslušné směrnici, tzn. nikoliv každý předmět plnění a jeho cena jsou z přezkumu vyloučeny.**

Přestože je zřejmé, že se ve své podstatě o žádnou výjimku nejedná (jde o výjimku z výjimky), prosazuje se restriktivní výklad. Například nebude v zásadě dopadat na ujednání o změnách ceny (cenové, měnové, úrokové doložky) nebo smluvní pokuty (např. poplatky za upomínky).

Součástí práce je navržení určitého algoritmu, jak při zkoumání výjimky postupovat. Ten se pak projevuje ve struktuře práce. **Vždy se prosazuje posouzení ujednání z hlediska jasnosti a srozumitelnosti, některá ujednání jsou následně vyloučena bez dalšího, v případech ostatních se nezkoumá v rámci přezkumu přiměřenosti adekvátnost.**

Vezmeme-li cenové ujednání, jak jsme si jej vymezili v práci, tedy ujednání o úplatě, i nepeněžité, bez ohledu na to, zda odpovídá či neodpovídá vynaloženým nákladům a bez ohledu na to, zda zde existuje skutečné vzájemné plnění, k uplatnění výjimky musí být jasné a srozumitelné, jinak se uplatní plná kontrola přiměřenosti. Jde-li o hlavní předmět smlouvy, je vyloučen z další kontroly, v ostatních případech se nezkoumá adekvátnost.

Požadavek jasnosti a srozumitelnosti je obecný požadavek na kvalitu sdělení podnikatele vůči spotřebiteli (§ 1811 ObčZ). Má různé úrovně, tou minimální je určitost a srozumitelnost právního jednání (§ 553 ObčZ). Jde však dále. Může být výsledkem konkrétní informační povinnosti. Zkoumá se z hlediska průměrného spotřebitele. Koncept průměrného spotřebitele je však v současné době kritizován z důvodu přísnosti a absence reflexe skutečného obvyklého ale iracionálního jednání lidí.

V práci se vychází z jednotného pojetí jasnosti a srozumitelnost, když se jasnost a srozumitelnost fakticky prolíná a následky jsou stejné. Ve výkladu se však projevují obě podoby jasnosti a srozumitelnosti, když jejich naplnění zkoumáme jak po formální stránce, tak obsahové. V té formální jde o zjistitelnost obsahu ujednání, v obsahové o zjištění konkrétních

práv a povinností, pochopení jejich významu a rizik. Autor odmítá tezi, že by cenová ujednání nebyla jasná a srozumitelná již z toho důvodu, že jsou součástí obchodních podmínek. Po obsahové stránce musí být formulována tak, aby byl jejich obsah pochopitelný bez složitých výkladových prostředků, bez zvláštních odborných znalostí (např. právnických, ekonomických, technických). Zvláštní důraz se klade na možnost spotřebitele pochopit, jaká jsou jeho práva a povinnosti a jaké nevýhody (rizika) pro něj ze smlouvy vyplývají. Problémem může být rozložení ceny na různé položky, naopak v neodkrytí jednotlivých položek problém nebyl. Požadavek transparentnosti může být naplněn i v případě, že bylo jasné a srozumitelné, že žádné plnění za své plnění spotřebitel nedostane. Upozorňuje se na příliš zužující výklad v judikatuře českých soudů, tj. ztotožnění se zkoumáním určitosti a srozumitelnosti podle § 553 ObčZ.

V podmínkách české právní úpravy nelze dovést, že by nesrozumitelné či nejasné ujednání bylo vždy bez dalšího nepřiměřené nebo jinak neúčinné. Vždy je nutné zkoumat, zda není ve prospěch spotřebitele, vždy je nutné přihlédnout k okolnostem konkrétního případu (např. pro konkrétního spotřebitele bylo jasné), vždy je nutné dát spotřebiteli možnost se takového ujednání dovolat. Závísí na tom, v čem nejasnost a nesrozumitelnost spočívala.

Dalším předpokladem pro uplatnění výjimky je skutečnost, že cenové ujednání představuje hlavní předmět smlouvy. Praxe českých orgánů i dosavadní doktrinární názory jsou až na výjimky ovlivněny zněním předchozí i současné právní úpravy, kde se žádné takové omezení neobjevuje, stačilo zjištění, že jde o vymezení ceny či předmětu plnění.

Hlavním předmětem smlouvy jsou ta plnění, která jsou zpravidla rozhodující pro rozhodování spotřebitele, tedy co má zásadní význam při jeho rozhodnutí. Takovým ujednáním může být i cenové ujednání. Nemusí se jednat o podstatnou náležitost smlouvy. Nejde o plnění charakteristické pro daný smluvní typ pro účely mezinárodního práva soukromého a procesního. Na druhou stranu nestačí, že o takovém ujednání spotřebitel věděl.

Práce obsahuje analýzu některých zahraničních úprav, včetně jejich judikatury, judikatury SD EU a přístupů českými aplikujícími orgány. Na jejím základě jsou hledána pomocná kritéria pro zjištění takového hlavního předmětu smlouvy. Přihlíží se k povaze plnění, obecné systematické a ustanovením smlouvy, jakož i právnímu a věcnému kontextu. V práci se postupně rozebírá význam právní úpravy, smluvního ujednání, ekonomického významu pro

podnikatele, existence hospodářské soutěže, seznamů zakázaných ujednání, individuálnosti ujednání, následků neexistence zkoumaného ujednání, rozdělení ceny do několika položek, využití RPSN. Zrcadlově pak autor vymezuje ujednání vedlejší, která budou posuzována.

Upozorňuje se na úzké posuzování jednotlivých ujednání v judikatuře soudů. Ujednání o měnových kurzech se posuzuje odděleně od ujednání upravujících výši úroků. Ujednání o úrokové příirážce odděleně od výše úroků. Zkoumá se význam těchto ujednání, nikoliv význam ujednání o úrocích jako celku.

Výjimka v podobě adekvátnosti ceny a vzájemných plnění byla interpretována tak, že se hledala ujednání, která takovou adekvátnost vymezovala. Zdá se, že v poslední době se tato část výjimky chápe jako omezení rozsahu zkoumání přiměřenosti. Věnuje se jí přitom daleko menší pozornost s ohledem na absenci výslovného provedení v řadě úprav. To platí i pro aplikující české orgány. V určitých případech dokonce přezkum adekvátnosti vyžadovaly.

Podle našeho názoru je vyloučeno posouzení výhodnosti či nevýhodnosti. Zda to za to stojí. Zda spotřebitel za své plnění dostává příliš, málo nebo nic. Tedy i zda mu vůbec k něčemu takové plnění je. Zda obvyklá cena na trhu za takové plnění je nižší, či vyšší. Jde o ekonomická kritéria. Jednotlivá ujednání v tomto nelze posuzovat samostatně, např. o měnových kurzech, úrokové příirážce, ale je nutné posuzovat ve vzájemné souvislosti (zda se projeví při určení ceny).

Pokud se z různých důvodů výjimka neuplatní, je nutné posoudit přiměřenost cenových ujednání, a to při zohlednění právní úpravy a zda se jedná o plnění v zájmu spotřebitele. Vždy dochází ke zohlednění cenových ujednání i při zkoumání přiměřenosti ostatních ujednání. Autor připouští na základě rozboru jednotlivých zahraničních úprav kompenzaci nepřiměřenosti určitých ujednání cenou (*price based consideration*).

Nepřiměřenost cenového ujednání může mít různé následky (IV. kapitola). Obecně je jím zdánlivost takového ujednání. **Pravidlem bude, že se nepřiměřené ujednání nepoužije, aniž by byly dotčena závaznost zbytku smlouvy.** Ke zdánlivosti celé smlouvy bude docházet v případě, že nebudou naplněny obecné náležitosti právního jednání, např. určitost a srozumitelnost. Dále pak v případech, kdy to vyžaduje povaha a účel daného právního jednání,

např. nelze udělat z kupní smlouvy smlouvu darovací. Kritériem není výhodnost pro spotřebitele. Je nutné přihlídnout k ujednáním stran o významu ujednání.

S ohledem na potencionální zpětné fatální důsledky pro celé hospodářské odvětví, např. cena plynu bez možnost změny nebo absence minimálních úrokových sazeb, objevuje se snaha následky nepřiměřenosti promítnout pouze s účinky *ex nunc*. Zatím je tato snaha neúspěšná. Jinou možností je říci, že se ujednání stává nepřiměřeným až od určitého okamžiku, např. do té doby mohl spotřebitel rizika ujednání předvídat.

Soud nemůže doplňovat vůli stran a měnit ujednání smlouvy, např. upravit výši smluvní pokuty (§ 2051 ObčZ) nebo rozsah plnění (§ 577 ObčZ). Zákaz moderace však nebrání v aplikaci dispozitivní právní úpravy. Použití dispozitivní úpravy vyžaduje i SD EU ve své judikatuře. V Německu či Rakousku se obecně připouští i doplňující výklad. Salvátorské klauzule budou mít omezený dopad v závislosti na jejich obsahu. Nelze si ujednat použití pravidel pro případ nepřiměřenosti určitého pravidla. Jde-li o nepřiměřenost cenových ujednání, je nutné zvolit odlišný režim v případě, kdy nepřiměřenost spočívá v ujednání úplatnosti, či zda jde o výši úplaty. V druhém případě nabízí právní úprava řešení v podobě obvyklé ceny. V prvním případě může jít o zdánlivost celé smlouvy nebo se nebude aplikovat žádné pravidlo, např. úplata za vedlejší plnění je zahrnuta v úplatě za plnění hlavní.

Skutečnost, že cenové ujednání nepodléhá přezkumu přiměřenosti podle § 1813 ObčZ nijak neomezuje jiné možnosti kontroly (V. kapitola). Na té nejjobecnější jsou známé příklady odůvodňované pronikáním lidských práv do soukromoprávních vztahů a následně dobrými mravy. Řadu případů, zejména pokud jde o úroky, najdeme i v judikatuře českých soudů. Právní úprava zná neplatnost smlouvy pro lichvu, lze se domáhat zrušení smlouvy v důsledku neúměrného zkrácení. Konkrétní cenové ujednání může být také v rozporu s cenovou regulací, projevem zneužití dominantního postavení či nekalé obchodní praktiky.

V VI. kapitole jsou pak shrnuty závěry, které se víceméně objevují i v těchto tezích. Význam uvedené výjimky je v praxi omezený s ohledem na jiné možnosti obsahové kontroly cenových ujednání. Kontrola bránící zásadnímu zneužití se uplatní nezávisle na kontrole přiměřenosti podle § 1813 ObčZ. V zásadě by tato výjimka nebyla nutná, pokud bychom nezkoumali přiměřenost tak přísně, jak se zkoumá. Jestliže však zkoumáme i přiměřenost individuálních ujednání, jestliže je nepřiměřeným ujednáním každý požadavek zvláštní úplaty za plnění,

s kterým právní úprava úplatu nespojuje, pak má pořád své, byť omezené, místo. Ostatně tomu nasvědčuje prosazení této výjimky i ve státech, které ji výslovně neprovedly. Její odstranění by mohlo vést k arbitrární cenové regulaci s účinky *ex tunc*. Ostatně i přes existenci této výjimky dochází v řadě odvětví k výslovné regulaci cenových ujednání, např. spotřebitelské úvěry, platební styk. Smysl je jasný, vyhnout se částečně nejistotě, kterou následný přezkum přiměřenosti přináší.